

LIETUVIŲ DP KNYGINIAI RYŠIAI SU LATVIŲ IR ESTŲ DP VAKARŲ EUROPOJE 1945–1952 METAIS

REMIGIJUS MISIŪNAS

Vilniaus universiteto Knygotyros katedra,
Universiteto g. 3, 2734 Vilnius, Lietuva

Geografiškai bei istoriškai susijusių Lietuvos, Latvijos ir Estijos knygos istorijos raidoje galima rasti nemažai knyginių ryšių epizodų. Vienas iš tokių – lietuvių DP knyginiai ryšiai su latvių ir estų DP. Kai kurie jų aspektai bus aptarti šiame straipsnyje.

Problemos analizę apsunkina tos pačios priežastys, su kuriomis susiduriama tyrinėjant išeivijos knygos, šiuo atveju – DP knygos istoriją. Jos tyrimas pradėtas neseniai, ir kiekvienoje šalyje pirmiausia domimasi savo išeivių knyga, o kalbant apie kitų tautų DP knygą tik užsimenama, kad tų pačių ar panašių istorinių kataklizmų ištiktų tautų pabėgėliai, be kitos kultūrinės veiklos, pokario metais Vakarų Europoje užsiėmė ir knygų leidyba.

Rengiant šią apžvalgą buvo remiamasi fragmentiniais duomenimis iš pokario metais Vakarų Europoje leistos lietuvių išeivių periodikos ir archyvine medžiaga, saugoma Pasaulio lietuvių archyve, kuris yra sudedamoji Čikagoje veikiančio Litanistikos ir studijų centro dalis.

Dauguma lietuvių, latvių ir estų atsidūrė Vakarų Europoje 1944 m., besitraukdami nuo iš rytų artėjančios Tarybinės armijos ir antrosios tarybinės okupacijos. Šie asmenys iš antihitlerinės koalicijos sąjungininkų gavo „displaced persons“ („perkel-tųjų asmenų“) vardą.

Vakarų sąjungininkų globoje po karo buvo 7 mln. DP, tačiau greitai daugelis grįžo namo ir Vakarų Europoje liko 1,5 mln. vadinamojo „kietojo branduolio“ DP, kurie atsiskė grįžti į savo kraštus, užimtus Tarybinės armijos¹. Tarp jų buvo apie 60 000 lietuvių, per 70 000 latvių ir apytikriai tiek pat estų.

DP stovyklose, kur gyveno įvairių tautybių pabėgėliai, nors sąlygos buvo sunkios, kunkuliavo aktyvus visuomeninis kultūrinis gyvenimas. Viena iš jo apraiškų buvo knygų leidyba. Galima teigti, kad trijų Baltijos šalių DP leidybos laimėjimai buvo maždaug vienodi – 1945–1952 m. pasirodė apytikriai po 1000 lietuviškų, latviškų ir estiškų neperiodinių leidinių.

Gyvenant tose pačiose DP stovyklose, užsimezgė ir knyginiai ryšiai. Galima išskirti keletą jų pasireiškimo sferų. Viena iš tokių buvo bendrų išeivijoje egzistavusių Baltijos šalių DP organizacijų leidybinė veikla. Pati didžiausia ir aktyviausia leidybiniu

¹ DP // Lietuvių enciklopedija. Bostonas, 1955. T. 5, p. 148.

atžvilgiu institucija buvo Baltijos universitetas, veikęs iš pradžių Hamberge, o vėliau Pineburge 1946–1949 m. Tai buvo bendra latvių, lietuvių ir estų aukštojo mokymo institucija, kur dėstytojavo ir mokėsi DP.

Gavus paramą iš baltų bendruomenių, universitete buvo įrengtas fototechnikos ir hektografavimo biuras, matyt, oficialiai vadintas „Printing Office“, kur iki universiteto veiklos pabaigos buvo išspausdinta apie 80 įvairių paskaitoms reikalingų tekstų ir profesorių skaitytų kursų santraukų². Gaila, kol kas nepavyko nustatyti, kiek tarp šių leidinių buvo lietuvių profesorių skaitytų kursų santraukų ir kada konkrečiai veikė biuras.

Nuo 1946 m. universitete buvo pradėtos leisti dvi mokslo darbų serijos: „Contributions of Baltic University“ (išėjo 66 numeriai) ir „Problems and Discussions“ (matyt, keturi numeriai, nes žinoma, jog universiteto profesoriai išspausdino 70 mokslo darbų³). Leidiniai buvo siuntinėjami 250 užsienio universitetų. Tarp jų buvo ir lietuvių parengtų, ir lituanistinio pobūdžio darbų.

Pirmasis serijos „Problems and Discussions“ leidinys buvo vieno iš universiteto steigėjų ir jo prezidento 1948–1949 m., teisininko ir filosofo Vlodo Stankos 26 puslapių darbas „The Great Age of World History. Confucius, Gautamo, Zoroaster and Pythagoras looked at from synthetic point of view“.

Trečiuoju serijos leidiniu tapo latvių proistoriko, tuometinio Pabaltijo universiteto profesoriaus ir Filosofijos fakulteto dekanu Eduardo Šturmo 36 puslapių darbas „Alkavietės Lietuvoje“ („Die Alkstätten in Litauens“). E. Šturmas buvo geriausias Pabaltijo žalvario amžiaus tyrinėtojas ir vienas iš pirmųjų mokslininkų, pradėjusių alkaviečių tyrimus. „Alkavietės Lietuvoje“ buvo antras jo atskiru leidiniu pasirodęs darbas šia tema⁴.

Etnologo ir folkloristo Jono Balio 78 puslapių studija „Lietuvių vestuvių papročiai“ („Litauische Hochzeitsbräuche“) buvo devintas serijos leidinys. Jį sudarė trys dalys: įvadas, kuriame aprašytas vestuvių laikas, veikiančias asmenys ir svarbiausi vedybų momentai, po to ėjo skyrius, kuriame detaliau aptarti svarbiausi epizodai, pradedant piršlybomis ir baigiant vestuvių pabaiga, bei skyrius, apėmęs būdingesnius vestuvių papročių elementus, būtinų apeigų daiktų bei prietarų prasmę. Išvados buvo išskirti kai kurie ryškesni papročiai pagal jų senumą bei kilmę (lietuviški ir perimti iš indoeuropiečių), pateikti vestuvinių dainų tekstai lietuvių kalba, literatūros ir šaltinių sąrašas bei santrauka anglų kalba. Literatūros sąrašas ir tai, kad autorius rėmėsi atsivežta Lietuvos tautosakos archyvo, kuriam vadovavo, medžiaga, rodė, jog jis seniai rengėsi šiam darbui⁵.

² Maciūnas V. Pabaltijo universitete antruosius metus pradėdant // Lietuvių žodis. Detmoldas, 1947, bal. 3.

³ Puzinas J. Pabaltijo universiteto 30 metų sukaktį minint. Chicago: Lietuvių istorijos draugija, 1976. P. 51.

⁴ Šturms Eduards // Lietuvių enciklopedija. Bostonas, 1964. T. 30, p. 93.

⁵ Mažiulis A. Baltų universiteto lituanistai iai darbai // Aidai. 1948, Nr. 10, p. 34.

Serijos „Contributions of Baltic University“ 47-uoju numeriu 1947 m. išleistas 30 puslapių Vaclovo Biržiškės darbas „Abraham Kulvietis. The first Lithuanian Humanist“. Leidinys buvo parengtas remiantis jo paties straipsniu, spausdintu trijuose žurnalo „Pėdsakai“ numeriuose 1946–1947 m.⁶ Be to, pasirodė Balio Rukšos darbas „De Catulli carmine li einsque exemplani Gracco“. Kol kas tai vienintelis žinomas Baltijos universitete paskelbtas leidinys lotynų kalba.

Matyt, nujaučiant universiteto veiklos pabaigą, buvo susirūpinta jo istoriją įamžinančiais leidiniais. Jų užfiksuoti du: 1947 m. pasirodė 28 puslapių „Baltic University in Pictures 1946–1947“ ir „Baltic University in Figures and Pictures 1946–1948“. Beje, 1948 m. dienos šviesą išvydo 177 puslapių leidinys „Who is Who at the Baltic University. Biographies of the Professors and Teachers“. Žinoma tik tiek, kad jame buvo Baltijos universiteto prezidento V. Stankos straipsnis apie šią mokslo įstaigą, jos veiklą parodančios nuotraukos ir, sprendžiant iš pavadinimo, dėstytojų biografijos⁷.

Leidybine veikla užsiėmė ir kitos bendros pabaltijiečių organizacijos. Viena iš jų buvo Latvų–lietuvių vienybė (LLV), įsteigta 1923 m. kovo mėnesį ir veikusi iki 1940 m. birželio. Jos pagrindinis rūpestis buvo vienyti giminiškas lietuvių ir latvių tautas. Savo veiklą draugija atgaivino po karo Vokietijoje, nes čia jai buvo palankios sąlygos – kaip jau minėta, pabaltijiečiai gyveno bendrose stovyklose, daugelyje vietų turėjo bendrus atstovavimo organus, steigė bendras institucijas⁸. Vyriausioji draugijos valdyba 1948 m. rugpjūčio 20 d. posėdyje, siekdama pagyvinti informacijos sklaidą, nutarė įsteigti LVV spaudos biurą, o jo vadovu paskirti Geestbachte gyvenusį Emilį Skujenieką. Leidėjai buvo prašomi siūsti po vieną savo leidinių egzempliorių LLV spaudos biuro archyvui ir bibliotekai⁹.

1948 m. Latvijos nepriklausomybės 30-mečio proga LLV išleido „Latvių dainas mišriam chorui“. Leidinyje buvo Latvijos himnas, J. Rainio ir A. Kalninio „Nei kalnų aukštybės“, trys harmonizuotos liaudies dainos: „Giria balta sidabrinė“, „Trys jaunos sesės“, „Pūsk, vėjeli“. Dainas į lietuvių kalbą išvertė E. Skujeniekas¹⁰.

Pabaltijo filatelistų sąjunga „Baltia“ buvo įsteigta jau po karo. Apytikriai 1947 m. sąjunga nutarė išleisti Latvijos, Lietuvos, Estijos ir Klaipėdos krašto pašto ženklų katalogą penkiomis kalbomis: lietuvių, latvių, estų, anglų ir vokiečių¹¹. Tačiau dėl įvairių priežasčių per 200 puslapių katalogas pasirodė tik po dvejų metų. Jame buvo sudėtos ženklų nuotraukos. Nurodyta kiekvieno ženklo – vartoto ir ne – kaina šveicarų frankais. Taip pat buvo nurodyti ženklai su klaidomis bei kiekvienos ženklų laidos tikslas,

⁶ Minėtini // Žingsniai. Flensburgas, 1948. Nr. 14, p. 55.

⁷ Puzinas J. Pabaltijo universiteto 30 metų sukaktį minint. Chicago: Lietuvių istorijos draugija, 1976. P. 50.

⁸ Lietuvių–latvių vienybė // Lietuvių enciklopedija. Bostonas, 1958. T. 16, p. 62–63.

⁹ Įsteigtas LLV spaudos biuras // Mintis. Memmingenas, 1948, rugpj. 20.

¹⁰ Naujos knygos // Lietuvių žodis. Detmoldas, 1948, lapkr. 27.

¹¹ Skelbimas // Mintis. Memmingenas, 1947, bal. 28.

reikšmė, tiražas. Be to, kataloge pateikta daug politinių, ekonominių, kultūrinių ir kitų žinių apie visas tris Pabaltijo valstybes ir Klaipėdos kraštą ir jį buvo galima platinti tarp svetimtaučių propagandos tikslais.

Leidybine veikla bandė užsiimti ir pabaltijiečių Švedijoje įsteigta Baltic Humanitarian Association (Baltų humanitarinė asociacija). Dar 1945 m. ji anglų kalba kaip pirmąjį savo leidinį išleido rotatoriumi spausdintą 17 puslapių brošiūrą „The Baltic refugees“. Be to, 1945–1949 m. Stokholme anglų kalba leido žurnalą „The Baltic Review“, kuriame daugiausia rašė apie Lietuvos, Latvijos ir Estijos kultūrą, politiką, ūkį, tremtinių gyvenimą ir padėtį okupuotose šalyse¹². Beje, ši asociacija nusiuntė Pabaltijo universitetui ir mokykloms 520 dėžių knygų¹³.

Nuo 1947 m. lapkričio iki 1948 m. Heidelberge vadinamieji jaunieji akademiškai leido žurnalą anglų kalba „Scholar“, kuris buvo skirtas informuoti kitataučius apie Lietuvą ir jos problemas. Atsakinguoju žurnalo redaktoriumi pasirašinėjo ir, kaip spėjama, jį leido Albertas Zubrus-Zemribus. Žurnalo redakcija turėjo dar platesnę programą – leisti visų trijų Baltijos šalių mokslininkų studijas. 1948 m. pasirodė latvių žurnalisto ir diplomato Alfredo Bilmanio darbas „Baltijos problema istorinėje perspektyvoje“ („The problem of the Baltic in historical perspective“), estų proistoriko, tyrinėjusio vidurinį ir naująjį akmens amžius, Richardo Indreko studija „Ugro-finų tautų kilmė ir paplitimo teritorija“ („Origin and the area of settlement of the Fenno-ugrian people“), K. Inno „Tartu kaip finansinis centras“ („Tartu as a financial centre“) ir V. Biržiškos „Martynas Mažvydas ir jo katekizmas“ („Martin Mazvydus und Seine Mitarbeiten“). Prie šių leidinių kiek nepritamą gydytojo Jono Stankaičio studija apie moterų kiaušidžių vėžį „Das Ovariumcarcinom und die veraendercargen der Gebaermuttuschleimhaunt“, parengta jo disertacijos pagrindu.

Keleto leidinių pasirodymą nulėmė bendri renginiai. 1945 ir 1946 m. Augsburgėje vykusių baltų sporto festivalių proga buvo išleistos jų programos lietuvių, latvių, estų ir vokiečių kalbomis. Taip pat būdavo leidžiami keliakalbiai arba vienkalbiai (vokiškai, angliškai, prancūziškai) bendrų pabaltijiečių dailininkų parodų katalogai.

Prie knygos ryšių plėtojimo prisidėjo ir kai kurie asmenys. Pavyzdžiui, Zalburge (Austrija) buvusios DP stovyklos reikalus tvarkiusi UNRRA (Jungtinių tautų šalpos ir atstatymo administracija) komanda išleido Vytauto A. Dambravos parengtą keturių puslapių spaudinį lietuvių ir estų kalbomis „Atminčiai: mano brangiems Salzburgo srities lietuviams ir estams = Maelstuseks: minn eestlastele ja leedulastele Land Salzburg“.

Daug didesnę 184 puslapių su 249 nuotraukomis leidinį „DP Baltic camp at Seedorf 1946–1947“ („Baltų DP stovykla Seedorfe“) parengė žurnalistė Salomėja Narkė-

¹² Baltic humanitarian association // Lietuvių enciklopedija. Bostonas, 1954. T. 2, p. 111.

¹³ Ten pat.

liūnaitė (matyt, norint gauti leidimą jį spausdinti dėl akių kaip leidėja buvo nurodyta UNRRA team 295 B.A.O.R.). Viršelį, kuriame pavaizduotas Pabaltijo žemėlapis su trijų valstybių herbais, parengė dailininkas Jonas Steponavičius. Nuotraukų autoriai buvo Valentinas Augustinas, latvis B. Grossas ir pati S. Narkėliūnaitė. Paaiškinimai pateikti anglų, lietuvių, latvių ir estų kalbomis. Tai buvo bendras trijų Pabaltijo tautų pabėgėlių leidinys. Pirmieji 28 puslapiai buvo skirti stovyklos aprašymui, jos vadovų, vaizdų gyvenimo nuotraukoms, kiti – visoms trimis tautomis. Lietuvių ir anglų kalbomis pateikta lietuvių visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo apžvalga, analogiškos (dvikalbės) buvo latviška ir estiška dalys. Leidinys pasirodė 1000 egz. tiražu.

Reikėtų išskirti Aleksio Rannito bendradarbiavimą su Vytautu K. Jonynu ir kitais lietuvių dailininkais. Estų poetas, meno istorikas ir kritikas nuo 1940 m. gyveno Kaune, kur vedė operos solistę Gražiną Matulaitytę, o po karo Vokietijoje V. K. Jonyno suorganizuotame Taikomosios dailės institute Freiburge dėstė meno istoriją. Bendraudamas su lietuvių dailininkais, jis parengė keletą leidinių apie juos, dėl to pelnė lietuvių dailininkų ir skaitytojų ryšininko vardą.

Pirmiausia minėtina monografija apie V. K. Jonyną, kurią meno ir mokslo serija 1947 m. išleido leidykla „Verlag für Kunst und Wissenschaft“ pavadinimu „V. K. Jonynas: Un Xylographe Lithuanien – A lithuanian wood-engraver – ein litauischer Holz-sneider“. Iš 5000 jos egzempliorių pirmieji 300 buvo numeruoti ir turėjo originalią „Hamleto“ iliustraciją ant japoniško popieriaus, be to, 30 egz. buvo skirti garbės asmenims.

Knygos tekstas buvo trimis kalbomis: 7–16 puslapiuose – prancūzų kalba, 17–26 – anglų ir 27–36 – vokiečių. Keturi puslapiai užėmė dailininko 1927–1947 m. darbų sąrašas prancūzų kalba; 41–89 psl. buvo įdėta 30 iliustracijų. Knyga turėjo kietus viršelius, aplanką ir buvo išspausdinta ant puikaus popieriaus.

Kaip pažymėjo spauda, monografija buvo parašyta glaustai, aiškiai ir suprantamai kiekvienam žmogui, joje apžvelgta dailininko kūryba, o išmanančiam meno vertintojui bei tyrinėtojui turėjo padėti įdėtos darbų klišės, daugiausia K. Donelaičio „Metų“, Goethe's „Jaunojo Verterio kančių“, P. Merimee „Lokio“ ir kitų¹⁴. Knygoje buvo iliustracijų iš žurnalų viršelių, plakatų, ekslibrisų, istorinių kompozicijų, portretų, pašto ženklų, o kiekviena knygos detalė buvo „darbiai ir apgalvotai įjungta visumon“¹⁵. Tiesa, buvo pasigesta kai kurių darbų – „Kęstučio nužudymas“, „Vytautas Didysis nutraukia santykius su Teutonų ordino pasiuntiniais“, „Vytauto Didžiojo susitaikymas su Jogaila“ ir kitų; spėliota, kad gal jie liko Lietuvoje, o gal rengėjai nedėjo dėl to, jog manė, kad knygoje ne vieta jaunystės darbams. Pats knygos apipavidalinimas, amžininkų teigimu, sudarė tinkamus rėmus V. K. Jonyno kūrybai – impozantiškas forma-

¹⁴ Kardelis J. Dailininko V. K. Jonyno monografija // Lietuvių žodis. Detmoldas, 1947, gruod. 11.

¹⁵ Nagys H. Vytauto K. Jonyno monografija // Aidai. 1947, Nr. 9, p. 428.

tas, geras popierius ir rūpestingai bei švariai atliktas techninis spaudos darbas. Knyga tikraja to žodžio prasme tiko reprezentacijai¹⁶.

A. Rannitas parašė ir išleido knygą apie dailininką Vytautą Kasiulį, kurioje pateikė kruopščią jo kūrybos analizę. Leidinys buvo skirtas ne tiek lietuvių, kiek tarptautinei publikai, nes tekstas buvo išspausdintas anglų, vokiečių ir prancūzų kalbomis (tiesa, amžininkai pasigedo apžvalgos lietuvių kalba, nes dailininkas savo tautiečiams buvo mažai žinomas). Antroje knygos dalyje buvo apie 20 daugiausia 1947 m. pieštų paveikslų reprodukcijų (tiesa, nespalvotos ir negalėjo perteikti dailininko tapybos visumos). Daugelis dailininko darbų žuvo per karą, tačiau V. Kasiulis pasižymėjo produktyvumu. Deja, nemažai jo darbų buvo nežinomi lietuviams. Skaitant knygą atsiskleidžia tremties sąlygų nenormalumas – lietuviai, neturėdami sąlygų lankyti parodų, negalėjo grožėtis dailininkų kūryba ir taip susidarė paradoksas – svetimtaučiai iš A. Rannito knygų anksčiau už lietuvius susipažino su V. Kasiulio kūryba¹⁷.

Erwino Burdos leidykla Freiburge išleido A. Rannito „Petravičius, die „Dainos“ und die seile der Litauer“. Šį 8 puslapių leidinuką spausdino to paties E. Burdos spaustuvė. Su V. K. Jonynu A. Rannitas parengė ir Paryžiuje išleido nedidelės apimties leidinuką „M. K. Čiurlionis pionier del'art abstrat“.

Be minėtų leidinių, A. Rannitas parašė įžangą 1949 m. išleistam dailininko Adolfo Vaičiailio litografijų rinkiniui. Spėjama, kad su V. K. Jonynu A. Rannitas prisidėjo prie dviejų parodų, kuriose dalyvavo dailininkas, katalogų išleidimo. Viena iš parodų įvyko 1946 m. lapkričio mėnesį. Tą progą vokiečių ir prancūzų kalbomis buvo parengtas 13 puslapių katalogas, kuriame pateiktas 55 darbų sąrašas ir 7 reprodukcijos.

1949 m. kovo–balandžio mėn. Baden Badene vyko kolektyvinė dailininkų Adomo Galdiko, V. K. Jonyno ir Jono Bakio paroda. Išleistame jos kataloge buvo straipsniai prancūzų ir vokiečių kalbomis apie kiekvieną dailininką, A. Rannitas parašė apie A. Galdiką. Leidinyje buvo įdėta po keliolika nespalvotų kiekvieno dailininko darbų reprodukcijų.

1949 m. pradžioje viešėdamas Romoje, A. Rannitas rūpinosi surengti lietuvių ir estų grafikos parodą (V. K. Jonyno, Viktoro Petravičiaus ir E. Willratto)¹⁸. Matyt, jis prisidėjo ir prie ta progą išleisto katalogo italų kalba.

Ne visus sumanymus A. Rannitui ir V. K. Jonynui pavyko įgyvendinti. 1949 m. didžiausias jų rūpestis buvo išleisti monografiją apie dailininką A. Galdiką, tačiau iš pradžių jiems sutrukdė valiutos reforma, vėliau, matyt, lėšų stygius galutinai sužlugdė šį įdomų sumanymą. Monografija turėjo būti išleista keliomis kalbomis. Prancūziško

¹⁶ *Alantas V.* V. K. Jonyno kūryba // *Mūsų kelias*. Dillingenas, 1947, gruod. 11.

¹⁷ *Alantas V.* Mūsų dailininkai svetimom kalbom: nauja A. Rannito knyga apie V. Kasiulį // *Mūsų kelias*. Dillingenas, 1948, vas. 26.

¹⁸ *Cicėnas J.* Atgal prie dvasinių tautos šaltinių: pasikalbėjimas su A. Rannitu // *Mintis*. Memmingenas, 1949, saus. 17.

varianto įžangą turėjo parašyti kažkoks W. George'as, o angliško, vokiško ir lietuviško – A. Rannitas¹⁹.

Taip pat drauge su V. K. Jonynu estų menotyrininkas planavo išleisti monografiją apie lietuvių grafiką, kuri turėjo apimti visą jos kelią pradedant M. K. Čiurlioniu, M. Dabužinskiu, A. Varnu ir baigiant D. Krivicku ir A. Vaičiaičiu. A. Rannitas buvo susitaręs su T. Vizgirda dėl monografijos apie V. Petravičių išleidimo²⁰.

Iki šiol daugiausia buvo kalbėta apie lietuvių DP knyginius ryšius su Baltijos šalių pabėgėliais. Latvių ir estų DP šie ryšiai su lietuviais lieka neaiškūs. Kol kas iš įvairių šaltinių pavyko nustatyti vos keletą latvių leidėjų ryšių su lietuviais faktų. Spėjama, kad leidykla „Latviškais vards“ 1949 m. išleido rotatoriumi spausdintą penkių dainų rinkinį „Latvių dainos: mišriam chorui su teksto vertimu į lietuvių kalbą“ (nors jo leidėju buvo nurodyta Lietuvių–latvių vienybė), o Pirmosios latvių dainų šventės 75-osioms metinėms skirtų dainų dienos organizacinis komitetas – Broniaus Jonušo harmonizuotą lietuvių liaudies dainą „Namo, broliukai“ 750 egz. tiražu. Reikšmingiausias yra 1949 m. A. Selzemnieko leidyklos išleistas E. Skujenieko į latvių kalbą išverstas Vinco Ramono romanas „Kryžiai“.

Be jau minėtų trijų tautų DP knygų ryšių epizodų, egzistavo nemažai bendrų leidybos planų, kurie dėl vieno ar kitų priežasčių nebuvo įgyvendinti. Pavyzdžiui, 1946 m. Vasario 16 d. proga Meerbecko UNRRA planavo išleisti iliustruotą informacinį leidinį apie Meerbecko pabaltijiečių gyvenimą²¹. Taip pat 1946 m. turėjo pasirodyti Voralbergo (Austrija) pabaltijiečių stovyklos almanachas „Lootus-Ceritus-Viltis“²². Į latvių kalbą buvo užsakyta išversti V. Miniuko knygą „Automobilis“. Ją išversti ir išleisti 5000 egz. tiražu buvo pasižadėjęs pats autorius²³. Didžiojoje Britanijoje buvo ketinta išleisti baltų informacinį leidinį²⁴.

1948 m. spalio 13–19 d. Pabaltijo krikščionių studentų sąjunga buvo sušaukusi suvažiavimą, kuriame buvo skaityti pranešimai apie emigraciją, savitarpio pagalbą, krikščionišką jaunimo auklėjimą, spaudos tobulinimą ir platinimą, ryšių su kitomis organizacijomis užmezgimą. Pranešimų tekstai buvo perduoti Sąjungos prezidiumui galutinai suredaguoti ir išleisti atskiru leidiniu estų, latvių ir lietuvių kalbomis. Be to, buvo nutarta išleisti sąjungos veiklos biuletenį anglų ir vokiečių kalbomis ir išsiuntinėti visiems Pasaulio krikščionių studentų sąjungos nariams (apie 40 tautų)²⁵, tačiau ir šie planai nebuvo įgyvendinti.

¹⁹ *Cicėnas J.* Cit. veik.

²⁰ *Cicėnas J.* Cit. veik.

²¹ [Pranešimas] // *Viltis. Meerbeck, 1946, saus. 5.*

²² *Knygos, kurios pasirodys // Žiburiai. Augsburgas, 1947, kovo 29.*

²³ *Lietuvių inžinierių ir technikų draugijos laiškas A. Ružancovui. Wurzburgas, 1946, saus. 24 // A. Ružancovo archyvas. Balzeko Šaltinių ir Muziejaus tyrimų centras (Čikaga).*

²⁴ *Knygos, kurios pasirodys // Žiburiai. Augsburgas, 1947, kovo 29.*

²⁵ *Pabaltijo krikščionių studentų suvažiavimas // Mūsų kelias. Dillingenas, 1948, lapkr. 10.*

Nežinomas asmuo 1949 m. pradžioje buvo pasišovęs išleisti „Praktišką odos meninių išdirbinių kursą“. Čia turėjo būti pateikta lietuviškų meniškų odos dirbinių pavyzdžių ir ornamentų, o kursas išdėstytas pagal Kauno amatų mokyklos meninių odos dirbinių instruktoriaus Kaasingo metodą. Tiražas buvo planuojamas mažas, tad norintys įsigyti buvo raginami siųsti 10 Vokietijos markių Meniškų amatų atelėj ir meninio odos apdirbimo kursams (A. Laarui Kempteno estų stovykloje). Užsisakantys daugiau kaip 10 egz. turėjo gauti 20 proc. nuolaidą, o pirmiesiems 50 prenumeratorių buvo žadėta po praktišką odos dirbinio pavyzdį²⁶. Panašu, kad tai būta aferos, kuri, matyt, subliūško po spaudoje pasirodžiusio pranešimo, jog joks Kaasingas nedirbo Kauno amatų mokykloje instruktoriumi²⁷.

Reikšmingu leidiniu galėjo tapti Baltijos universiteto studentų 1949 m. pavasarį sumanytas pabaltijiečių rašytojų apysakų ir novelių rinkinys, kuriame turėjo būti po du kiekvienos tautos rašytojų kūrinius. Studentai įkalbėjo išleisti knygą vieną Hamburge veikusią vokiečių leidyklą, kurios vadovai net pažadėjo mokėti autoriams honorarus. Lietuviai pagalbos kreipėsi į Lietuvos rašytojų tremtinių draugijos vadovybę, prašydami atsiųsti vertimų²⁸, tačiau ar dėl draugijos vadovų gaišties, ar dėl kitų priežasčių knyga nepasirodė.

Neiliniu bendros leidybos faktu galėjo tapti bendras visų trijų Baltijos šalių žemėlapis, kurį antroje 1948 m. pusėje buvo sumanusi išleisti LLV. Tokio leidinio būtinumas buvo aiškinamas tuo, kad pokario metais pasaulio viešojoje nuomonėje, spauda ir okupacinė sąjungininkų valdžia traktavo Baltijos valstybes kaip nedalomą vienetą ir kad žemėlapio reikia išleisti mokykloms bei institucijoms, kad padėtų paaiškinti sveiktaišiams Baltijos šalių sąvoką.

LLV jau buvo surinkusi reikalingą medžiagą ir parengusi žemėlapi, surado ir leidėją – Kartografijos institutą Hamburge, kuris žadėjo išspausdinti jį per šešias savaites. Deja, tokiame sumanyme leidėjams trūko lėšų, net ir pigiausiam variantui, kuriam reikėjo 3000 Vokietijos markių, tad jie kreipėsi tiek į lietuvių, tiek į latvių bendruomenių vadovus, prašydami finansinės paramos. Skolą žadėjo grąžinti išplatinę žemėlapi²⁹.

Prie prašymo pridėjame paaiškinime buvo nurodyta, kad žemėlapis (70 × 85 cm) bus spausdinamas penkiomis spalvomis, jame bus pateikiamas vietovių geležinkelių tinklas, administracinis paskirstymas, vietovių pavadinimai originalo kalba, tačiau žė-

²⁶ Mokykis visame pasaulyje branginamo ir pelningo amato // *Žiburiai*. Augsburgas, 1949, saus. 13.

²⁷ *Tamulevičius J.* Atitaisymas // *Žiburiai*. Augsburgas, 1945, saus. 25.

²⁸ Pabaltijo universiteto LS atstovybės laiškas LRTD pirmininkui. Pinneberg, 1949, vas. 18 // Pabaltijo universiteto archyvas. LRTD archyvas. Lituanistinių tyrimų studijų centras (toliau – LTSC). Pasaulio lietuvių archyvas (toliau – PLA). Čikaga.

²⁹ J. Bračo ir A. Petrausko laiškas LTB CK pirmininkui P. Gaučiui. Hannover, 1948, spal. 14 // LTB Centro Komitetas. Švietimo reikalai. Byla 6a. 1950 (1948–1950). V-LTB. CK-AG-2-1. LTSC. PLA. Čikaga.

mėlapio pavadinimas ir paaiškinimai – anglų kalba. Taip pat planuota nurodyti ir istorines valstybių sienas. Žemėlapiu projektą rengė kartografinės patirties turėjęs latvių dailininkas Roberts Berzins³⁰, Mažosios Lietuvos sienos ir Lietuvos vietovardžiai buvo pateikti remiantis išeivijos leidyklos „Patria“ išleistu žemėlapiu „Map of the Boundaries of Lithuania“, be to, vietovardžiai dar buvo sutikrinti su dar prieškarinio Lietuvoje J. Taleikio išleistu „Lietuvos kelių žemėlapiu“ ir kažkoku „LTSR žemėlapiu“³¹.

Lietuvių tremtinių bendruomenės (LTB) Centro komitetas sutiko paskolinti 1000 Vokietijos markių, tačiau, pastebėjus netikslių vietovardžių bei kilus neaiškumų dėl Mažosios Lietuvos sienų, perdavė žemėlapi peržiūrėti savo Vykdomajai tarybai³².

LTB Kultūros tarnybos valdytojas A. Navickis pasiūlė, kad žemėlapi prieš spausdinant patikrintų komisija, kurią sudarytų kartografas (Jonas Andrius), istorikas (Simas Sužiedėlis), kalbininkas (F. Kudirka) ir diplomatas (Povilas Gaučys),³³ o jos darbo pradžia pateikė J. Andriaus pastabas apie žemėlapiu projektą. Jų buvo nemažai – patyrusiam kartografui buvo neaišku, kokia kartografijos projekcija bus žemėlapiu pagrindas, jo nuomone, sienos buvo neužymėtos pripuolamai, netenkino ir pridėtiniai žemėlapiai, o nurodytas 5000 egz. tiražas atrodė per didelis. Galų gale toks svarbus žemėlapis turėjo būti bendras visų trijų tautų DP bendruomenių vadovaujančiųjų institucijų darbas, kurio galima imtis tik nutarus, kad jis reikalingas. J. Andriaus manymu, lietuviams tuo metu labiau reikėjo didesnio ir tikslesnio Lietuvos žemėlapiu mokykloms istorijai ir geografijai mokytis, taip pat tinkamo žemėlapiu propagandos tikslais, o didžiausia bėda ta, kad kartografija labai dažnai privilegija pelno ieškančius pašaliečius ir todėl tiek nepriklausomoje Lietuvoje, tiek išeivijoje vis trūko gerų Lietuvos žemėlapių³⁴.

Nežinoma, ar tokia komisija buvo sudaryta. LTB CK žemėlapiu leidybai skyrė 1000 Vokietijos markių kreditą, tačiau latvių DP organizacijos pinigų nedavė. LLV, norėdama gauti trūkstantus pinigus, planavo rinkti aukas, rengti kokius nors pramoginius leidinius, kurių pelnas eitų žemėlapiu leidybai, ir ieškoti rėmėjų³⁵. Deja, daugiau žinių apie žemėlapiu likimą neturime. Matyt, sumanymą sužlugdė tiek pinigų stoka, tiek emigracijos sumaištis.

³⁰ Paaškinimai kartografinio eskizo Baltic states fotokopijai // LTB Centro Komitetas. Švietimo reikalai. Byla 6a. 1950 (1948–1950). V-LTB. CK-AG-2-1. LTSC. PLA. Čikaga.

³¹ LLV pirmininko J. Bračo laiškas P. Gaučiui. Hannover, 1948, lapkr. 5 // LTB Centro Komitetas. Švietimo reikalai. 1950 (1948–1950). V-LTB. CK-AG-2-1. LTSC. PLA. Čikaga.

³² P. Gaučio laiškas LLV pirmininkui J. Bračiui. Hanau, 1948, spal. 23 // LTB Centro Komitetas. Švietimo reikalai. Byla 6a. 1950 (1948–1950). LTB. CK-AG-2-1. LTSC. PLA. Čikaga.

³³ LTB Kultūros tarnybos valdytojo A. Novickio laiškas P. Gaučiui. Schw.Gmiund, 1948, lapkr. 21 // LTB Centro Komitetas. Švietimo reikalai. Byla 6a. 1950 (1948–1950). LTB CK-AG-2-1. LTSC. PLA. Čikaga.

³⁴ J. Andriaus laiškas J. Novickiui. Schw.Gmiundas, 1948, lapkr. 19 // LTB Centro Komitetas. Švietimo reikalai. Byla 6a. 1950 (1948–1950). LTSC. PLA. Čikaga.

³⁵ Aplinkraštis LLV nariams. Hannoveryje. 1949, vas. 10 // LTB Centro Komitetas. Švietimo reikalai. Byla 6 a. 1950 (1948–1950). LTSC. PLA. Čikaga.

Knyginiuose trijų tautų DP santykiuose nebuvo išvengta ir politinių nesutarimų. Konkretus pavyzdys būtų „Aufbau“ leidyklos savi inko Tado Vizgirdos laiškas VLIK'o Informacinės tarnybos vadovui Juozui Brazaičiui, kuriame leidėjas nurodė pokario metais latvių ir estų paskelbtus tiesiogiai Lietuvą ir jos teritoriją liečiančius leidinius. Tarp jų T. Vizgirda minėjo Latvių komiteto Altenstade 1946 m. išleistą P. Edwardso ir E. Zicanso knygą „Latvia and Latvian People“, Karlio Kalnino „Do you know that Latvia?“, 1946 m. išleistą (ir 1947 m. pakartotą) Janio Liepinso „Skatu albums Latvija-Latvija: a Picture Album-Lettland: Bilder Album“, Latvijos žemėlapi (1:1 000 000), Pabaltijo kraštų spalvotą atvirlaiškį su Lietuvos, Latvijos ir Estijos žemėlapiais ir herbais, leidyklos „Kirija-Sus-Tungal“ išleistą Estijos žemėlapi. T. Vizgirda teigė, kad šiuose leidiniuose Vilnius ir Vilniaus kraštas buvo priskirti Lenkijai ir, jo manymu, taip padaryta ir kituose leidiniuose.

Leidėjo nuomone, toks latvių ir estų elgesys nesiderino su ne kartą pokario metais deklaruota brolybe ir kaimyninių tautų bendradarbiavimo politika. T. Vizgirda net teigė, kad dėl tokio istorijos klastojimo reikėtų pagalvoti, ar tinkamus draugus lietuviai pasirinko, ir tikino, kad geriau vieniems kovoti už Lietuvos laisvę ir jos etnografines sienas, nei jungtis su kaimynais, kurių veiksmai silpnina lietuvių pozicijas tarptautinėje plotmėje.

T. Vizgirda jokiū būdu nenorėjo sutikti, kad jo paminėtuose leidiniuose Vilnius buvo priskirtas Lenkijai kai kurių asmenų iniciatyva, nes šiuos leidinius redagavo žymūs latvių ir estų veikėjai bei publicistai, kuriems buvo žinoma Vilniaus istorija. Pasiteisi imas, kad juose buvo priimtas prieškarinis *status quo*, neturėjo pagrindo, nes didžiosios valstybės (JAV, Didžioji Britanija, Vokietija, TSRS) pripažino Lietuvos keliamą Vilniaus problemą ir, T. Vizgirdos teigimu, latviai ir estai rėmė imperialistinius lenkų siekius.

Leidėjas siūlė nedelsiant imtis konkrečių veiksnių – išsiųsti visoms užsienyje egzistuojančioms Latvijos ir Estijos pasiuntinybėms, konsulatams ir draugijoms motyvuotas protesto notas, o jų nuorašus – Lietuvos pasiuntinybėms, taip pat išsiųsti protesto notas visiems latvių ir estų komitetams Vokietijoje ir Austrijoje bei paskelbti latvių, estų ir lietuvių spaudoje šių notų turinį³⁶. Tačiau T. Vizgirdos laiškas liko be atsako ir kol kas negalima pasakyti, kas tai lėmė. Ko gero, nenoras gadinti santykių su latviais ir estais, o gal VLIK'ui tai atrodė per menka problema.

Apibendrinant galima teigti, kad lietuvių DP knygos ryšiai su latvių ir estų DP knyga buvo epizodiški ir daugiausia proginiai, nulemti gyvenimo tose pačiose DP stovyklose, o jų iniciatoriai buvo pavieniai asmenys arba bendros pabaltijiečių organizacijos. Menkus knygos ryšius galima paaiškinti ir tuo, kad leidžiant kitakalbes knygas ar vertimus daugiausia dėmesio buvo skiriama anglų, prancūzų arba vokiečių kalboms.

³⁶ T. Vizgirdos laiškas VLIK'ui. 1948, geg. 20 // Lietuvių tremtinių žinios V-PROF. J. BRAZA-I. LTSC. PLA. Čikaga.

Toli gražu ne visomis progomis buvo pasinaudota bendradarbiaujant leidybos srityje. Vis dėlto, kad ir trapi, išsiviių iš trijų Pabaltijo šalių knygos ryšių tradicija išliko ir po 1952 m. JAV ir kitose šalyse.

Įteikta 1999 m. birželio mėn.

**LITHUANIAN DP BOOK CONNECTION WITH LATVIAN
AND ESTONIAN DP IN WEST EUROPE IN 1945–1952**

REMIGIJUS MISIŪNAS

Summary

Thousands of Lithuanians, Latvians and Estonians have left their native lands during the World War II. They have escaped from the second soviet occupation and spent post-war years in the displaced persons (DP) camps in the various West European countries. The living conditions were very difficult at the camp, but social and cultural activity of DP was active. Book publishing was one of the expressions of this activity.

Because DP from the Baltic States were living in the same camps, they had book connections. We can talk about some fields of their activity. One of them was publishing activity of the baltic DP joint institutions such as the Baltic University, the Lithuanian–Latvian Unity, the Baltic society of philately „Baltia“ and others. Few books were published as a result of joint Baltic preparation, for example the art exhibitions, sport competitions or as a result of individual person's activity (Salomėja Narkėliūnaitė, Aleks Rannit, V. K. Jonynas and others).

Many publishing ideas were not realised (for example, a book about the Meerback Baltic DP camp, the Voralberg DP camp Baltic almanac „Lootus-Ceritas-Viltis“, collection of Baltic writers prose in German language, a map of three Baltic states and others). Some of Latvian and Estonian DP books have raised the dissatisfaction of Lithuanian DP as they allocated Vilnius and Vilnius area to Poland.

The book connections of Lithuanian DP with Latvian and Estonian DP were sporadic, but this tradition was continued after 1952 in various countries, where Baltic emigrants lived.